DİN

Murat Özgen Ayfer

1993

Bu yazı, yayınlanmamış hatta daktilo bile edilmeden elle yazılıp bırakılmış… Aslında daha önce yapılmış olan "Dinlerin İnsanlık Tarihine Etkisi" başlıklı bir başka çalışmadan alıntı. Ben bu alıntıyı yaptığım sıralarda kızım Boğaziçi Üniversitesi'nin Sosyoloji bölümünde okuyordu. Son sınıftaydı. Bir gece, bir arkadaşı ile birlikte bizim evde sabaha kadar oturup sınava hazırlanmışlardı. Sabahleyin bir bakmıştım ki, tüm gece uyumadıklarından perişan olmuşlar. Onları alıp arabayla üniversiteye götürmüştüm. Yolda giderken bile hâlâ çalışıyor, özellikle Durkheim'ın din üzerine görüşleri konusuna bakamadıklarından yakınıyorlardı. Ben de "Bakın ben size onu bir anlatıvereyim, dinleyin." dedim. Bir yandan arabayı sürerken diğer yandan aklımda kalmış olanları anlattım; hani şu sözünü ekmiş olduğum önceki çalışmadan zihnimde arta kalmış olanlardan… O gün sınavda sorulan iki sorudan biri işte bu konu olmaz mı" Kızım ile arkadaşı o sorudan tam not alabilmişti.

Çok ayrıntılı bir kaynağı incelemek yerine bir özet derleme, insanın kafasına daha iyi giriyor ve böyle pratik bir yarar sağlayabiliyor.

Ünlü Fransız düşünürü Emile Durkheim'a göre, din, kutsal kavramlarla ilgili inançlardan ve tapınma yöntemlerinden oluşan ortak bir sistemdir. Bu inanç ve tapınma yöntemleri, bunları benimsemiş olanları tek ve aynı tinsel (manevî) toplulukta birleştirir.

Durkheim'a göre, burada "kutsal kavram" dediğimiz şeyin kökeni sosyaldir; kutsal kavram duygusunun doğmasına toplum yol açar. Bu nedenle, dinin temel öğesi olan Tanrı inancı bireysel olabilir ama **din bireysel değil toplumsal bir olgudur**.

En ilkelinden en gelişmiş sayılana kadar her din, özgür düşüncenin ve inanç toleransının yeşeremediği dönemlerde, bireyler ile toplumun karşılıklı ilişkilerini düzenlemiştir. Din, toplumsal sorunları çözümleyen, insanın yaşamını düzenleyen, doğanın bunların üzerindeki etkisini ayarlayan bir tasarım ve inançlar toplamı olmuştur.

İnsan genellikle yaşamında ve doğada İkicilik (Düalizm) oluşumunu benimseyen bir eğilim güder. Bu eğilimin bir öğesi insanın kendisidir. Diğeri ise insanın kendiliğinin dışındaki, onu kuşatan olay ve olgular evrenidir. Dinler de genellikle bir "yaratan" bir de "yaratılan" kabul eder. Ayrıca dinler, insanın edim ve eylemlerini "iyi ve kötü", "helâl ve haram", "sevap ve günah" gibi birbirine karşıt değerlerle ölçer. Böylece dinler, insanın İkiciliğe olan eğilimini hem derinleştirir hem de güçlendirir.

Bu ikicilik çerçevesi içinde dinin bir gereği olan tapınma, aslında dinin kendinden gelme değil insanın bir gereksinmesidir. İnsan, kendi yaşamının da bağlı olduğu evrenin engin gerçeğini her zaman tanımaya çalışmıştır. Tapınma gereksinimi de doğa ile karşı karşıya gelen insanın doğayı kendisine karşıt sayışından doğan bir doygunluk özleminin sonucudur.

İnsan doğayı anlayıp, onun kendisini etkilediği gibi kendisinin de onu etkilemesini istemiştir. Yaşamını güçleştiren tehlikelerden korunabilmek için doğanın bilgisine sahip olmak gerektiğini kavramıştır. Bu korunma eğilimi, insanın "ölüm" gerçeğine karşı bir direniş içine girmesidir.

Aslında insanın en çok çekindiği olay bedensel bir ölüm değildir; yok oluştur. İnsan kendisini diğer tüm canlı ve cansız varlıklar arasında bir "üstün yaratık" olarak nitelendirir. Bunun için de yok oluş düşünüsünü aşağılayıcı bulur ve reddeder.

Doğanın bilgisini ararken insana yol gösteren bilim, ölüm gerçeği karşısında güçsüzdür; buna ne bir çare ne de doyurucu bir açıklama getirebilmektedir.

Buna karşılık dinlerin büyük çoğunluğu, varlığın tümünün ya da bir bölümünün ölümden sonra da yaşayacağını ileri sürmektedir. Böylelikle insanın korku ve kaygılarını gidermektedirler.

Dolayısıyla insan bilimi bir yana bırakıp dine sarılır.

■ ■ ■

Diğer hayvanlardan farklı olarak insanın kendine özgü bu ilkel eğilimi daha vardır: Yalnızca öğrenmiş olmak için öğrenme tutkusu yani merak… Gerçi bazı hayvanlarda da merak duygusu vardır ama bu insandan pek farklı olarak yaşamın bir gerekliliğidir. İnsan ise, yaşamı için gerekli olmayan şeyleri de öğrenmek eğilimindedir.

Bilim buna çözüm getirmektedir ama bu çok uzun zaman almaktadır. Öyle ki, insanın doğal yaşam süresi buna yetmemektedir.

Din ise insanın bu ilkel eğilimine hem kısa hem kolay yoldan bir doygunluk aşaması sağlayabilmektedir. İnsana evreni tanıdığını, onu olabildiğince en engin gerçeğinde anladığını, bundan ötesine ulaşma olanağının bulunmadığını, hiçbir zaman da bulunamayacağını söylemektedir.

Böylelikle insan evrenin tüm gerçeğini dinin içeriğinde arar ve orada bulacağına inanır.

Bu aşamadan sonra insan doğaya, onun yaratıcısına, bu sonsuz güç, ahenk ve enerjiye sevgiyle bağlanır. Bu sevgi ve bağlılık, korunma içgüdüsü ve merak ile birleşip topluma yaygın bir biçime geldiğinde, din oluşur.

Kimileriyse sevgiyle pekişen bağlılığı sonlu varlıkların üzerinden aşırtarak sonsuz varlıkla birleştirmeye yönelir. Bu yönelim dinin diğer iki öğesinin önemini azaltır ve Mistisizm oluşur. Fakat mistisizm, dine oranla bir yaygınlık, bir egemenlik kazanamamıştır.

■ ■ ■

Tarih boyunca toplumlar belirgin olarak iki sınıfa ayrılmıştır: Yönetenler ve yönetilenler.

Yönetici sınıf, yönetilen sınıf üzerinde otorite kurmak ve bu otoriteye sürdürmek için çeşitli kaynaklardan güç almıştır. Bu kaynaklardan en önemlisi genellikle din olmuştur. Devleti dinle yönetmeyi öngörenler de dinsel kurumları, dogmaları ve tapınışları sürekli olarak dünya işlerini düzenleme ve halkı boyun eğmeye yöneltme amacıyla kullanmıştır.

Böylelikle din, bir kutsal inanç konusu olmaktan çıkarak bir **politik egemenlik ülküsü** olmaya dönüşmüştür. Din adamlarına ya da rahipler sınıfına büyük yetkiler ve ayrıcalıklar tanınmıştır. Bu da aynı politik egemenlik tutkusunun bir yöntemidir.

Din adamları ve rahipler, kendi yetki ve ayrıcalıklarını kendileri genişleterek Tanrı istediği için var olduklarını, onun namına çalıştıklarını ileri sürmüştür. İnsanları "inananlar" ve "inanmayanlar" diye ikiye bölmüş, bu iki zümreye eşit haklar tanımamışlardır. Adalet, sadece inananlar için geçerli sayılmıştır.

İnançların bu yolda kullanılması, insanları, din adamlarının amaçladıklarını ileri sürdükleri barış ve mutluluğa ulaştırmak şöyle dursun, her türlü trajik olaya sürüklemiştir.

Tanrı'yı kendi mevki güçlerinin ve çıkar tutkularının bir aracı yapmış olan din adamları, kendilerini adaletten ayrılmayan, en yüksek töresel erdemlere sahip, her türlü tutum ve davranışlarında haklı bir doğruluğu tekellerinde tutan örnek kişiler olarak tanıtmıştır.

Uzak Doğu ülkelerinde durum biraz farklıdır: Burada doğa güçleri kişileştirilerek kutsal sayılmış ama Tanrı inancından ayrı tutulmuştur. İnsanların günlük ve toplumsal yaşamları inançlardan soyutlanmış, buna karşılık uygulamaya dönük töresel ve hukukî kurallar konmuştur. Sonuç hemen hemen aynıdır; çünkü bu töresel ve hukukî kurallar dinin temelini oluşturmuştur. Tek fark, Tanrı kavramının soyutlanmış olmasındadır.

■ ■ ■

Dinlerin birçoğunda başka inançları hor gören, toleranstan olasıya yoksun bir bağnazlık oluşturulmuştur. Bu bağnazlık, dinlerin kendi özlerini bile yıkıp dağıtma eğilimi gösterir.

Genellikle dinlerin birbirleriyle bağdaşamayışlarının en başta gelen nedeni, mutlak gerçeğe tek başına sahip çıkma olgusudur. Bu iddia, her dinin kendi inançlıları arasında bir üstünlük kompleksi yaratır.

Bu kompleks, pasif kaldığı sürece zararsızdır; fakat bu üstünlüğün başka inançları olanlara da kabul ettirilmesi girişimi, toplu inanç saldırılarının başlangıcıdır.

Bazı dinler, kendilikleri bakımından belirli bir topluma bağlıdır yani evrensel değil, ulusal ya da zümreseldir. Bu dinler de uluslar ya da kavimler arasında başka nedenlerden doğmuş anlaşmazlıklara araç edilmiştir.

Din adamları *«Tanrı böyle istiyor»* diyerek, diğer ulusun ya da kavmin insanlarının öldürülmesini, onlara acı çektirilmesini haklı göstermeye çalışmıştır.

Her ulusal ya da zümresel din, bir "sürü gururu" ve bir "toplum kendini beğenmişliği" yaratır. Bu duygu da diğer insanlarla savaşa, varlığın yok edilmesine yol açar. Bu eylem "din uğruna" yapılmaktadır. Oysa hiçbir din, özünde, insan öldürmeyi öngörmez.

Henri Bergson bu oluşumu şöyle değerlendiriyor: *«Savaş halindeki uluslar, Tanrı'nın kendilerinden yana olduğunu ileri sürmektedir. Böylece bu Tanrı, putataparlığın ulusal tanrısı durumuna dönüştürülmüş olmaktadır. Oysa onları sözünü ettiklerini sandıkları Tanrı, bütün insanlar için ortak olmalıdır. Tanrı adına savaştıklarını savunanlar bu gerçeği gördükleri anda, böyle bir savaşın hemen ortadan kalkması gerekir.»*

Bu konuya bir örnek verelim.

İsrail sözcüğü, "savaşan tanrı" ya da "Tanrı'ya karşı güçlü" anlamına gelmektedir. İbranî sözcüğü "öte yanın insanları" anlamına gelen "hibrî" kökeninden türetilmiştir. İsrailoğullarının ulusal savaşları "Yehova Savaşları" olarak anılır.

Böylelikle ulusun düşmanları, ulusun tanrısının düşmanları sayılmıştır. İsrailli savaşçılar, Yehova'nın yardımcılarıdır. Ulusal tanrı, kendinden olanları, ne yaparlarsa yapsınlar kendinden olmayanlara karşı terk etmez. İsrailli, öteki ulusal tanrılara karşı çok daha güçlü olan kendi tanrısının, onu yabancı ülkelerde de koruduğu ve gözettiği inancındadır.

Burada bir özelliğe dikkat etmek gerekir. İsrailli için tek olan ve diğer sıfatları arasında öncelikle Yehova olarak anılan (ancak bu inanç uyarınca bu adı dile getirilmeyen ve gerektiği zaman Adonai denilen) tanrı, evrendeki "Tek Tanrı" olarak nitelendirilmemektedir. Başka ulusların tek ya da çok tanrıları, İsraillilerin dışında onlarındır. İsraillilerin savaşları, tanrıların savaşlarıdır; kazanan ya da yenilen de tanrılar olacaktır.

Dünyanın her bir yanına dağılmış olan Yahudiler, bu nedenden kaynaklanan görüşlerle her yerde ve her zaman hor görülmüş, baskı altında tutulmuş, zulme uğramışlardır.

Örneğin Hıristiyanlar, Yahudileri, İsa'yı çarmıha gererek Tanrı'yı öldürmekle suçlamıştır.

Günümüze kadar süregelen Yahudi karşıtlığını bir yandan ekonomik nedenler, diğer yandan ırkçı ön yargılar, bir başka yandan jeopolitik sorunlar oluşturur gibi görünmekteyse de hepsinin temelinde tek yanlı olmayan dinsel bağnazlık yatar.

Dinlerin asıl amacı yalnızca tanrısal birliğe iman ve ona tapınmayı sağlamak değildir. Dinler insanlara Tanrı ve ahiret korkusu değil, Tanrı ve insan sevgisi veremedikleri sürece kendi inançlılarının başkalarına saldırmak için birer silah olmaktan kurtaramaz.

Dinler, insanlar arasında doğal ve evrensel bir eşitlik bilincini yayamadıkları sürece, kendi inançlılarına vaat ettikleri mutluluğu da yıkar ve insanların birbirleriyle boğuşmalarının en öncül temel kaynağı olurlar.

Tarih boyunca dünya sahnesinde oynanmış oyun budur.

■ ■ ■

Din yalnızca uluslar ve kavimler arasında değil, bireyin kendi benliğinde de savaşımlar yaratmıştır. İnsanı büyük yoksulluk ve düşkünlükler içinde mutlu, bolluk ve zenginlikleri içinde mutsuz kılmıştır.

Dinin bu gücü, inançların bilgiden daha güçlü, daha etkileyici olmasındandır.

Dinlerin insanlık tarihini hep olumsuz yönde etkilediğini söylemek de doğru olmaz. Çeşitli toplumlarda, örneğin Eski Mısır ve Mezopotamya'da din, bilimsel araştırmalara âdeta önder olmuştur.

Günümüzden birkaç bin yıl önce Asya'nın batısında yerleşmiş olan toplumlardaki düşünce ve tasarımlar, hep dinsel bir plan üzerine kurulmuştur. Bir süre sonra bu tasarımlar genişleyerek mitolojik aşamalardan geçip, evrenin oluşumuna ve doğanın işleyişine ilişkin açıklamalar yapmaya doğru yürümüştür.

Temelini oluşturduğu bilimin gelişmesine karşılık, olduğu yerde sayan din, bilime sahip çıkınca, kendini ortaya **noksansız bir gerçek** olarak koymuştur. Yalnızca Tanrı üzerine değil, evren üzerine, doğa üzerine, insanlık üzerine erişilebilecek tüm gerçeklerin dinin içeriğinde bulunduğu ileri sürülmüştür. Daha sonra da insan, kendisine gerçek diye gösterileni olduğu gibi kabul etmeye zorlanmıştır.

Böylelikle din bilimden ayrılmış ve uzaklaşmış, ikisi arasında tüm bağlantıyı koparan bir uçurum oluşmuştur.

Ne var ki, din adamlarının hükümdarlık boyutuna varan otoritelerine karşın, zorla inandırma yolu, çoğu kez beklenildiği kadar etkili ve başarılı değildir. Bunun üzerine dinin gerçeklerine ters düşen görüş ve düşünceleri değiştirmek üzere **kaba güç** kullanmak gereği duyulmuştur.

Dinin kendi gerçeği ile çelişkili bir başka gerçeğin varlığına toleransı yoktur. Dolayısıyla bireyin de bu gerçeğin karşısında yanlışı seçme, yanlış yapma özgürlüğü yoktur; olmamalıdır.

Dolayısıyla zihinlere egemen olmak isteyen din otoriteleri, elde edebilecekleri her türlü gücü kendilerinden yana kullanmak üzere toplumların yönetimini ve geleceklerini ellerinde tutanlara yanaşmışlardır. Bu yanaşma, din adamları ile monarşik yöneticiler ve yandaşlarını bir çıkar birliğinde buluşturmuştur.

Dinin güçlüden yana çıkışı, adaletin gereği hatta kendisi gibi gösterilmiştir.

Din, kavramsal yüce anlam ve amacını yitirmiş, insanın mevki tutkularının, ekonomik savaşımın bir oyuncağı durumuna düşürülmüştür.

Bu gerçek ise, her zaman ve her ortamda insanlığın çoğunluğunu oluşturan ve bilgisizliklere tutsak edilmiş olan halklardan başarıyla saklanmıştır. Kamuoyunun gözünde din, her şeyin üstünde olan saygınlığını sürdürmüştür.

Bütün bu oluşumlar, çağımıza oranla en ilkel dönemlerden en uygar dönemlere kadar, en ilkel dinden en gelişkin sayılanlarına kadar aynı ya da benzer özelliği korumuştur.

Eski çağların ilkel dinlerinde insan, bireyler arasında eşitlik ve gerçek mutluluğun bu dünyada sağlanamayacağına inandırılmıştır.

Daha sonraki gelişmiş dinler de benzer görüşü, insanları ölümden sonraki yaşamın mutluluğuna ulaşmak umuduna kaptırarak savunmuştur.

■ ■ ■

Günümüzden yaklaşık üç bin yıl öncesine kadar dinler hep çoktanrıcıdır. Eski Mısır'da ve sonra İsrailoğullarında bile öyledir. Tanrılar, insanların her gün karşı karşıya oldukları doğal güç ve gereksinmeleri temsil eder.

Fakat insan doğada "üstün yaratık" olduğundan, tanrılar da insan niteliğindedir. Dolayısıyla bu tanrıların kendi aralarındaki ilişkileri de insanların duygu, tutku ve düşüncelerinin paralelinde biraz abartılmış olarak düzenlenir.

İlkel toplumlarda, **Toprak Ana** başta olmak üzere dişi tanrı öncelikli iken, toplum içinde erkeğin kadına oranla daha üstün sayılmasına başlanınca, bu kez güneş ve yıldızların temsil ettiği erkek tanrılar öne geçmiştir.

Fakat evrenin oluşumuna ilişkin açıklamalardaki ilerleme, bütün bu tanrıları "Tek Tanrı" düşünüsünde birleştirmeye yol açmıştır.

Birbirlerinden ayrılmış olan din ile bilim, bu noktada son bir kez birleşmiş sayılabilir. Belki de ilkel çağlardan yakın çağımıza gelinceye kadar dinin bilime değil de bilimin dine yön vermiş olduğu tek zaman dilimi budur.

Çoktanrıcılıktan tektanrıcılığa geçiş, çoğu kez, ikinci-üçüncü derecede önemli sayılan tanrıların yerine **"Mutlak Güç"**ün hizmetçiliğini yapanların alışı biçiminde gerçekleşmiştir. Nitekim birçok tek tanrıcı dinde peygamber hatta din adamlarına tanrısal nitelikler verilmesi, bu geçişin henüz etkisini yitirmemiş izleridir.

Tektanrıcılığın başlangıcında, inanç toleransının çok güzel bir örneği görülmüştür. Öyle ki, çoktanrıcılığın bir biçimi olan "tek tanrıya tapınma ve diğerlerine saygı gösterme" ilkesini benimseyen toplumlar, başka toplumların kendi öz tanrıları olduğunu ve kendilerininkinden bir başkasına tapınma özgürlüklerinin bulunduğunu kabul etmişlerdir.

Fakat ardından her toplum yavaş yavaş kendi tanrısının bütün insanlığın tanrısı olduğunu düşünmeye, bu düşünüsünü savunmaya, hele de başka inançları olanlara zorla kabul ettirmeye girişince, durum değişmiş, toleransın yerini çatışma almaya başlamıştır.

Öte yandan "doğaya egemen Tek Tanrı" düşüncesi üzerinde din ile uyum içinde olan bilim, olumlu yönde gelişerek, ardından gemi azıya alıp dinden ayrılmaya başlayınca, din kendi güç ve geçerliğini koruyabilmek için bilimin ilerlemesine karşı çıkmaya başlamıştır.

Uzak Doğu'da ve Eski Yunan uygarlıklarında din bir "din adamları sınıfı"nın elinde olmadığı için, bu toplumlarda din ile bilim arasında büyük savaşımlar olmamıştır. Fakat din bağnazlığı, dinsel toleransın en yaygın olduğu toplumların örneği olarak gösterilebilecek Eski Yunan'da bile yeşeren bir ağacı kurutucu özelliğini göstermiştir.

Abderalı Protogoras, düşüncelerini daha gözüpeklikle anlatabilmek için tanrılara ilişkin bir yapıt kaleme alır. Zamanın yerel geleneği uyarınca da bu çalışmasını dostu Euripidies'in evinde düzenlenen bir toplantıda okur. Bunun üzerine bu toplantıyı izleyen bir politikacı, Protogoras'a karşı dinsizlik davası açar; tıpkı Sokrates'e karşı açılan dava gibi. Davanın amacı, toplum düzenini bozmaya kalkışan bu yapıtı ve yazarını suçlu bulmaktır. Nitekim davanın sonunda Protogoras suçlu bulunarak, kitabın yakılmasına karar verilir. Protogoras kaçar; yolda geçirdiği bir kaza sonucunda ölür. Kitap yakılır ama her nasılsa önsözün bir sayfası kurtulur. Bu sayfada Protogoras şöyle demektedir: *"Tanrılara ilişkin olmak üzere onların ne var olduklarını, ne var olmadıklarını ne de şekillerini belirtmeye gücüm yeter. Bunu bilmeyi birçok şey engelliyor; özellikle karşımızdaki bu sorunun karanlığı ve insan ömrünün kısalığı…"*

Protogoras'ın öyküsü, tarihte görülmüş bu gibi olayların ne ilkidir ne de sonuncusu… Dinsel kurumların organize olmadığı bir ülkede bile din, akıl yolunu benimsediği için dogmalarıyla çelişkiye düşün bir evrimsel düşünceyi boğuvermiştir.

Aynı toplumda, atomun babası sayılan Demokritos, "ruh" kavramına bir açıklık getirmeye çalışmış ve ortaya şöyle bir hipotez atmıştır: *"Atomlardan meydana gelmiş olan bir ruh, insanın bedenini mekanik bir şekilde hareket ettirir."*

Demokritos'in açıklaması yanlıştır. Çağımızın bilimcileri "ruh" olgusunu kuantum fiziği ile dalgalar ve manyetik alanlar mekaniğini kullanarak açıklamaya çalışıyor.

Fakat Demokritos'un hipotezine karşı çıkan Aritoteles'in tutumu çok daha yanlıştır; *«Demokritos'un hareketi açıklaması, güya hareketli bir Venüs heykelinin içine Daedalus cıva dolduracak olursa, heykelin hareket etmesini sağlamasına benzer»* der. Böylelikle Aristoteles, kendi mantığının ön yargıları bakımından kendisine ters geldiği için dinsel inançlarla da çelişkili olan bu hipotezin baştan reddedilmesi gerektiğini ileri sürmüştür.

Aristoteles'in kesinci ve değişmezci felsefesi, sonraki yüzyıllarda Avrupa insanını din boyunduruğu altına alacak olanların temel dayanaklarından biri olarak kullanılmıştır.

■ ■ ■

Buraya kadar dinin ve dinler tarihinde insanlığın yaşam ve evrimini, dolayısıyla dinin insanlık tarihini neden etkilediği üzerinde pek özet olarak ve küçük spotlarla durmuş olduk.

İnsanlık tarihi dinler çevresinde dönmüştür. Ancak görüyoruz ki, burada söz konusu dinler, öz niteliğini yitirmiş, başkalaşmış, insan tutkularının güdümünde şekilleşmiştir.

Peki, dinler tarihi insanlık tarihini nasıl etkilemiştir? Nasıl olmuş da insanlık tarihi dinler tarihi çevresinde dönmüştür?

Bu sorunun yanıtını örnek vererek göstermek gerekirse, Hıristiyanlığın gelişinden söz etmek elverişli olur.

Roma İmparatorluğu'nun egemenliği altındaki ulusların çoğu, hem merkezî devletin hem de birbirlerinin baskısı altında eziliyordu.

Bunların arasında yer alan İsrailliler, kendi kurtuluş ve esenliklerini sağlamak için bencil duygulara, çıkarcı tutkulara saplanmıştı. Bu durum onları Musa'nın getirdiği dinin töresel dogmalarına uymaktan uzaklaştırmıştı. Din görevlileri, kendi güç ve yetkilerini koruyabilmek için bağnazlığın her türünü uygulamaktan kaçınmıyordu. Gerek İsraillileri gerekse onlarla birlikte ya da onların yanında yaşayan kavimleri alabildiğine bir ahlâksızlık anarşisi sarmıştı.

İsa, işte böyle bir toplumsal bunalım ortamında doğmuştu. Halkı, zenginlik, hırs ve töre dışı bir yaşam tutkusundan kurtarmak istiyordu. Bunun için, sefil bir yaşam sürmekte olan kitlelere yöneldi; onlara bu yoksul yaşamlarını hoş göstermeye çalıştı.

Aslında İsa'nın savunduğu töresel ilkeler Tevrat'ta ve onu izleyen Talmut'ta da vardı. Fakat bunlar ya unutulmuş ya da umursanmaz olmuştu. İsa kendisini Tanrı'nın oğlu olarak göstermiş, sözlerinin babasından aldığı buyruk ve bildiriler olduğunu savunmuştu. Ancak halk üzerinde zorlayıcı bir güç olmaya çalışmamıştı; yalnızca öğüt vermekle yetinmişti.

Oluşturduğu inanç sisteminde İsa, ne doğa ne de insan ile uğraşmayı öneriyordu. İnancı bilimden, devletten, sosyal yaşamdan soyutlamaya, bunların üzerine çıkarmaya çalışıyordu. İnsanlara şöyle sesleniyordu: *«Çok şeyleri merak ediyor ve düşünüyorsunuz. Oysa düşünülmesi gereken yalnızca Tanrı'dır. Önce Tanrı'nın saltanatını arayın. Başka şeyler size fazlasıyla verilecek.»*

Fakat İsa'nın önerdiği inanç sistemi böyle sınırlı bir alanda kalmadı; bırakılmadı. Ondan sonra bir dine dönüştü ki, bu dine de Hıristiyanlık dendi.

Hıristiyanlık, geniş halk kitlelerince benimsenmeye başlayınca, İsa'nın tasarlayıp önerdiği "Tanrı'nın saltanatı"nın yerine doğrudan bu yeni dinin yani "Hıristiyanlığın saltanatı"nın kurulmasına girişildi. Eğer havarîlerin en ünlüsü sayılan Pavlus (St. Paul) Hıristiyanlığı evrensel bir din olarak empoze edip yorumlamasaydı, İsa'nın saf, iyilikçi, alçak gönüllü ve insancı öğütlemelerinden oluşan bu inanç sistemi, Musevî dininin bir tarikatı olmaktan öteye gidemeyebilirdi.

Hıristiyanlığın tüm dünyaya yaygın ve etkin bir din olabilmesi için, dünyadaki tüm varlıkların dışında, mutlak gücü ve egemenliği olan bir Tanrı'nın varlığı her şeyin üstünde tutuldu. Hıristiyanlıktaki bu Tanrı inancı, evrendeki tüm varlıkların yoktan var edilmiş oldukları ilkesini de getirdi. Böylece Tanrı, evrenin dışında, evreni yaratan, yasalarını kuran, yöneten, her zaman ve her yerde gözü ve kulağı olan bir "Yüce Varlık" olarak tanımlandı.

Hıristiyanlık, başlangıçta kendini kabul ettirebilmek için hayli zorluk çekti ama bunu aşıp yaygınlaşmaya başladığı yıllardan hemen sonra her türlü politik gücü tekeline almaya girişti. Önce Paganizm ve çok tehlikeli görülen Mitraizm ile savaşıldı; sonra Hıristiyanlığa karşı çıkan tüm kişi ve örgütler sistematik bir şekilde, acımasızca ezildi. Özgür düşünce yasaklandı. Bilim ateşinin bilgi kıvılcımları ateşlenemeden söndürüldü ve küllenmeye bırakıldı.

Bu arada Hıristiyan din adamları, kendi dayanakları olan Kutsal Kitap'ın hiçbir töresel ilkesini benimsemedi. Adı Hıristiyanlık olan bu kör inanç sistemi artık İsa'nın önerdiği inanç biçimi değildi. Buna karşın İsa, "Tanrı'nın Bakire Meryem'den doğma oğlu dolayısıyla Tanrı" olarak gösteriliyordu, o ayrı…

Bu din, tüm dünyayı bütün kurum ve gelenekleriyle fethetmeyi amaçlayınca, akıl, bilim ve felsefe ile de bağdaşması gerekli görüldü. Bunun için din, yüzyıllarca önceki çağlarda olduğu gibi hem bilimin hem aklın temelini oluşturmalı, felsefe de buna göre kurulmalıydı.

Önce Hıristiyan dininin Antik Yunan felsefesiyle bağdaştırılmasına girişildi ama bu kilise babaları ile bilim adamları ve düşünürler arasında bitmez ve sonuç vermez bir tartışma yarattı. Kilise, bilim ve felsefe karşısında yenik düşmek üzereydi.

Bunun üzerine Aristoteles felsefesine ödün verildi ve bir dinginlik sağlandı.

Daha sonra ise bu felsefe dogmalaştırıldı ve bir bataklığa dönüştürüldü.

Öte yandan bu dinin inançlıları, gerek bu dünyada gerekse ahretteki esenlikleri bakımından korku ve kaygıya kapılmıştı. Onları ilgilendiren şeyler, dinin ortaya attığı günah, kurtuluş, af gibi konular yani cennet ve cehennem düşünüleriydi.

Din adamları için bundan daha elverişli bir ortam bulunamazdı. Akıl ve bilimi ezmek yerine, bir yandan onlarla uyuşma içindeymiş gibi görünerek diğer yandan da bilgisiz insan kitlelerini içinde bulundukları bilgisizlik ortamına sonsuzcasına tutsak etmek, onları birtakım batıl saplantılara bağlayarak tüm bilgi kaynaklarını kendi tekellerinde tutmak, karanlık amaçlarının başarı anahtarıydı.

İnsanların korku kaynaklı bağlılıklarını pekiştirecek inançlardan biri “Tanrı’nın saltanatının yeryüzüne ineceği kıyamet gününün yakınlığı” idi. Böylelikle insanın bilinçaltından gelme bencil tutkuları kendi aleyhinde kullanıldı. “Kıyamet günü” bir türlü gelmeyince, onun yarın değilse de pek uzak olmadığı ileri sürülerek, akılların canlanması önlendi.

Hıristiyanlığı benimseyen geniş halk kitleleri, yaşamlarının, kendilerine ahirette esenlik sağlanmak için bir araç, bir sınav evresi olduğuna inandı. Zaten inanılması gereken şeyler, Kutsal Kitap’ın sözleri ile Kilise babalarının bu sözler üzerinde üstün bir otoriteyle yaptıkları açıklama ve yorumlardan ibaretti. Doğanın oluşumunun berisinde güncel yaşamın en basit konularına kadar giren bu yorumlar, kesin, değişmez, üstün, tartışılamaz ve eleştirilemezdi.

Birbirleriyle çelişkileri olan çok sayıda İncilin yok edilerek, kabul edilen dört İncilin de türlü biçimlerde yorumlanması ile birlikte Kilise yönetiminin nasıl olacağı konusunda çıkan uzlaşmazlık, Hıristiyanlıkta birbirine karşıt iki büyük mezhebin oluşmasına neden oldu. Katolik ve Ortodoks mezheplerinin en yüksek din otoriteleri olan papa ve patrikler, Orta Çağın iki büyük devletini paylaştılar. Bu din otoriteleri, yüzyıllarca devletleri sadece din konusunda değil, her konuda denetim altında tutan birer politik güce dönüştü.

Çok zaman sonra insanların dünya ve ahiret mutluluklarını kendi tutku ve buyrultularına göre ayarlayarak yöneten bu iki mezhebe, özellikle de Katolikliğe karşı önemli bir reform hareketi başladı. Luther’in öncülük ettiği, Calvin ile Knox’in sürdürdüğü bu eylemin amacı, bir yandan halkın ekonomik haklarını korumak, diğer yandan da kralların egemenliklerini Kilise etki ve baskısından kurtarmaktı.

Fakat ancak sonradan kendi içinde türlere ayrılan ve genelde Protestanlık adını alan bir mezhep daha doğdu. O da kısa bir süre sonra kendinden öncekilerin yöntemlerini benimseyerek aşağı yukarı aynı yolu tuttu.

■ ■ ■

Hıristiyanlık, tüm insanlık üzerinde mutlak egemenliğini kurma uğraşısında dil üzerine de bir dogma kondurmuştur. İncil’in ilk yazılışında dilinin Latince olmadığını gizleme olanağı bulunamamıştır. Bunun üzerine dünya yüzündeki ilk ve asal dilin İbranice olduğu gibi yanlış bir iddiada bulunulmuştur. Bunun nedeni İbraniceye ve İbranilere sempati beslenmesi değildir; İncil’in özgün dilini yüceltmeye çalışmaktır.

İleri sürüldüğüne göre bu dil ilk kez Tanrı tarafından Âdem’e öğretilmiştir. Fakat onun soyundan gelenler Babil Kulesi’ni inşa ederek Tanrı’ya karşı küstahça bir eyleme girişince, Tanrı onların dillerini çoğaltıp karıştırarak onları cezalandırmıştır. Böylece insanlar, dünyada kendi aralarında birlik kuramamaya tutsak edilmiştir. (Tevrat’ta anlatılan öykü.)

Fakat Tanrı, Musa ile de İsa ile de İbrani dilinde konuşmuştur. (Bu iddia, “vahiy” diye bir şeyin olmadığına yönelir ama üzerinde durmayalım.)

Bu dogmayı kanıtlamaya çalışan 17. yüzyıl dilbilimcileri, bunun için akıl almaz yöntemlere başvurmuş, binlerce sayfalık kitaplar yazmışlardır.

Özetle, neresinden tutsanız Hıristiyanlık parçalanıp dökülüyor ama bunu ancak bugün ve özellikle Hıristiyanlığı kötülemek amacıyla değil, tam bir özgür düşünce ve objektif bir tutum ile incelediğimizde söyleyebiliyoruz.

20. yüzyılda bilim, teknoloji, uluslararası ilişkiler, ekonomik etkileşim ve sosyal değişimler nedeniyle insanın “insan”a ilişkin bilgi ve görüşlerinde epeyce farklılık oluşmuştur.

20. yüzyıl öncesinde Avrupa’ya oranla ilkel denilebilecek bir yaşam sürdüren bir geri kalmış ülkenin yerlileri arasında kısa bir süre için kalan bir Avrupalı, oralarda ne kendi bildiği türden bir tapınak, ne bir papaz ne de bir dinsel ayin görebilince, bu insanları, “Tanrı düşüncesi bile olmayan zavallılar” sanabilirdi. Bu sanı, Hıristiyanlığın daha önceki çağlarda Avrupa insanının düşünce evrenine yapmış olduğu kötülüklerin bir kalıntısıdır.

Hıristiyanlık, insanının değerinin inançlarının türüne göre ölçülmesini gelenekselleştirmiştir. Bir inanca değer biçmek, ancak o inancın topluma ve insanlığa getirmiş olduğu iyilik ve kötülükleri kavramakla olanaklıdır. Ne yazık ki, insanlar çağlar boyunca bu olumlu düşünceden uzaklaştırılmış, saptırılmışlardır. Dolayısıyla Hıristiyanlığın insanlık tarihini evrimsel doğrultuda etkilemiş olduğu söylenebilir mi?

■ ■ ■

Dinler tarihinin insanlık tarihini çekip çevirdiği konusu üzerine İslâm dininden söz etmemek olanaksızdır.

Müslümanları öteki toplumlardan ayıran niteliklerden biri, dinlerine yeterince ve gereğince bağlı olmasalar da bağlı görünme tasası ve çabasıdır.

Bu tasa ve çaba, yalnızca dışa, başkalarına karşı değildir. İslâm toplumunun insanları, dinlerinin dogmalarına gerçekten inanmamış ve bağlanmamış olsa da kendi kendilerini inanmış ve bağlanmış saymıştır.

Bu kendini kandırışın nedeni, Hıristiyanlıkta olduğu gibi öteki dünya ile ilgili oluştan çok bu dünya ile ilgilidir. İnancı olmayanların güncel işlerinin yolunda gitmeyeceği benimsenmiştir. Bundan ötürüdür ki, İslâm dinini benimseyen toplumlarda Tanrı’nın adı, yaşamın ana koşulu, insanların nefes almak gibi anlık gereksinmelerinden biri olagelmiştir.

Bir başka deyişle, İslâm toplumunun insanları, yaşamlarının her anını dinleriyle haşır neşir olarak sürdürmüştür. Nitekim günümüzde bile öyle.

Birçok din, -özellikle Hıristiyanlık- yalnızca kendi inançlılarını “kurtuluş”a yöneltme amacını güderek, kendi inançlılarından olmayanları din ve Tanrı düşmanı saymıştır. Buna karşılık Müslümanlık, belirli bir toplumun ve belirli bir zamanın değil, bütün insanların ve bütün zamanların dini olarak önerilmiştir.

Fakat her din gibi Müslümanlık da peygamberinin ülküsünden saptırılmıştır. Bilgisiz ve bilinçsiz imamların elinde türlü tutkulara araç edilmiş, insanları birbirine yabancı ve düşman kitleler halinde bölmüş hatta diğer hiçbir dinde olmayan ölçüde kendi inançlıları arasında küçük görüş farklılıklarının kanlı savaşlara dönüşmesini izlemiş, her bir mezhep asıl ve gerçek Müslümanlığı kendi başına sahiplenmiş, belli bir zaman diliminde bilimin ve felsefenin beşiği olup Avrupa’daki Rönesans’a ışık tutmuş olmasına karşın sonradan o da kendi dogmalarının yanıltılmasını önleyebilmek amacıyla düşünce özgürlüğüne, bilimsel bilginin yaygınlaşmasına ve evrimsel gelişmeye set çekmiştir.

Müslümanlıkta diğer dinlerde olduğundan çok daha fazla mezhep ve tarikat oluşmuştur. Hatta bu nedenle de Muhammed’in tarikatından pek kimse kalmamış olduğu söylenir.

■ ■ ■

Acaba günümüzden yıllarca sonrasında, -diyelim ki yüz yıl sonra- hâlâ insanlık tarihinin dinler tarihi çevresinde döndüğü, bu etkinin yakın tarih için de geçerli olduğu söylenecek mi?

Günümüzde insanların büyük çoğunluğunun dinsel kaygı ve eğilimlerinde geçmişe oranla pek büyük bir değişiklik oluşmuş değil. Ancak çağdaş insan, -özellikle aydın kesim- giderek dine değilse de dinsel kurumlara olan güven ve bağlılığını yitiriyor. Din adamlarının toplum üzerindeki güç ve etkileri giderek zayıflıyor. Artık din adamı, herhangi diğer bir kamu görevlisinden çok çok daha önemli ve yetkili bir kişi sayılmıyor.

Şimdi insanlık tarihini kendi güdümlerine almak isteyen yeni güçlenmeler var. Bunların başında da ekonomiyi elinde tutanlar geliyor.

Aslında ekonomi, insanlık tarihini yeni yeni etkilemeye başlayan bir faktör değil. Öteden beri vardı; öylesine ki, bilimleri boyunduruğu altına almaya uğraşan dinleri bile ezmişti.

Öte yandan hızla gelişen teknoloji ile el ele vermiş olan bilim de artık ön plana çıkmış durumda. Öyle ki, bu dini de etkiliyor ve dinsel kurumlar kendi dogmalarını bilim ile uyuşur, dogmalarla bilimin açıklanması yerine bilimin dogmalarını doğruladığını göstermeye çalışıyor.

Artık insanlar kimin dinli ya da dinsiz, kimin Tanrı'ya inanır ya da tanrıtanımaz, kimin hangi dine bağlı olduğu ile pek ilgilenmemeye başlıyor. Aslında bu bakımdan kat edilmesi gereken daha çok yol var ama bir aydınlık ufuk belirtisi görünüyor. İnsan da giderek daha çok aydınlanıyor; atalarının yüzyıllar boyunca kandırıldığını, Kutsal Kitaplar'ın gerçek özüyle karşı karşıya kalamamış olduklarını, inanmış olmak için önce anlamayı gerekli görmeyerek yanılgıya düştüklerini fark ediyor.

İnsanlar ile Tanrı arasında bir perde, bir aracı gibi yer almış, dinin kurallarını istedikleri gibi ve kendi işlerine geldiği tarzda yorumlamış, gerçek dini insanlardan başarıyla saklamış, bu yoldaki gerçekleri arayanları susturmuş hatta yok etmiş olanlara pek aldırış edilmiyor.

Bu arada gerek dini gerek Tanrı inancını kökünden yok etme amacına yönelen girişimler de var. Salt materyalist doktrinlerin desteğini kazanan bu girişimler, hayli büyük bir güç kaynağı oluşturuyor. Özgür düşünce tam dinsel baskılardan kurtulurken, bir başka tutsaklığa sürüklenme tehlikesinin eşiğinde.

Din ile töre ve adalet arasında sıkı bir ilişki arayan, töreyi ve adaleti mutlaka dinselleştirmek isteyenler, bilim ve akıldan güç alan laik bir tutum önünde geriliyor; direnmeyi sürdürüyorlar alma eninde sonunda yenilecekler.

Dolayısıyla, insanlık tarihi binlerce yıl boyunca dinlerin peşinden gitmişken, bu girişin yönü değişmiş gibi… Kim bilir, belki de yıllarca sonra, -diyelim ki yüz yıl sonra- dinler tarihinin bundan böyle insanlık tarihini izleyeceği söylenebilecek.

Kuşkusuz bilim ve akıl yolunun tutulmasını yeğler ve öneririz. Ancak gönülden dileğimiz ve uğraşımız, bu yolun bundan böyle yalnızca bilim ve akıl yolu da değil, aynı zamanda insanın insanlığa karşı içten bir sevgi duyduğu bilgelik yolu olmasıdır.

Bu yazıyı başından sonuna kadar sabırla okuduysanız, şöyle bir eleştiride bulunabilirsiniz:

"Özellikle sondaki anlatımlar, günümüzün durum ve koşularıyla uyuşmuyor."

Haklısınız. Elbette öyle.

Çünkü 1993 yılında yazılmış ve sonu bakımından güncellenmemiş.

Eh, onu da yorumlarınızla siz yapın.